

Cesare Marcheselli-Casale, *Le Lettere Pastoralis raccontano. La loro storia, la loro composizione, il loro messaggio*, Roma: Edizioni Borla 2010, 373 s.

W roku 1995 profesor Cesare Marcheselli-Casale opublikował bardzo dobrze opracowany komentarz do Listów Pasterskich: *Le Lettere Pastoralis. Le due Lettere a Timoteo e la Lettera a Tito. Introduzione, versione, commento*, Bologna 1995, 2008², s. 876 (*Scritti delle origini cristiane* 15). Książka *Le Lettere Pastoralis raccontano. La loro storia, la loro composizione, il loro messaggio*, jak sam autor pisze we wstępie (s. 5), nie jest kolejnym komentarzem, ale monografią omawiającą trzy zagadnienia dotyczące Listów Pasterskich: ich historię, kompozycję oraz przesłanie. W publikacji tej nie wyodrębniono jednak wprowadzenia historyczno-krytycznego do *Corpus Pastorale*, gdyż najważniejsze kwestie wprowadzające zostały zasygnalizowane w pierwszej części studium. W celu szerszego zapoznania się z tym zagadnieniem autor odsyła do swojego komentarza, w którym wyczerpująco przedstawił temat introdukcji (zob. *Le Lettere Pastoralis. Le due Lettere a Timoteo...*, s. 19-71).

Monografia składa się z trzech tematycznych części (s. 35-344), poprzedzonych zwięzłym wstępem (s. 5-6) oraz własnym tłumaczeniem *Corpus Pastorale* w układzie 1 Tm – Tt – 2 Tm (s. 9-33), zakończonych krótką konkluzją (s. 345). Dodano do niej słownik trudniejszych pojęć związanych z retoryką biblijną (s. 347-351), co jest szczególnie przydatne dla osób nieposiadających studiów biblijnych; wykaz skrótów (s. 351-352) oraz bibliografię przedmiotu z lat 1994-2010 (s. 353-364). Do bibliografii sprzed roku 1994 autor odsyła do swojego komentarza, w którym dokonał bogatej prezentacji literatury (zob. *Le Lettere Pastoralis. Le due Lettere a Timoteo...*, s. 829-864). Książka posiada również indeks autorów (s. 365-367).

Część pierwsza, poświęcona historii Listów Pasterskich (s. 35-93), przybrała formę ogólnego wprowadzenia do Listów Pasterskich, jednakże – jak podkreśla sam Marcheselli-Casale (s. 5) – rozdział ten nie jest wyłącznie wprowadzeniem. Informuje on o niektórych aspektach historycznych *Corpus Pastorale*, szczegółowo porusza problem autorstwa Listów, okres redakcji dzieła oraz jego oddziaływania (*Wirkungsgeschichte*). W kontekście innych pism biblijnych ukazuje postacie Tymoteusza i Tytusa oraz Kościoły, którym przewodzili. Ostatni temat tej części to kwestia Pawła a Listy Pasterskie. Nie jest to wszak ponowne nawiązanie do wcześniej poruszonego już zagadnienia autorstwa Listów (s. 37-44), ale do tak zwanego paulinizmu w *Corpus Pastorale*. Odzwierciedleniem tej części książki mogą być słowa profesora Marcheselli-Casale: „A zatem Listy Pasterskie z Pawłem lub bez Pawła? Możemy powiedzieć: bez Pawła, a jednak z Pawłem, ale za Pawłem” (s. 93).

Druga część dzieła, będąca owocem wykładów autora w *Studium Biblicum Franciscanum* w Jerozolimie (luty – czerwiec 2005), dotyczy kompozycji *Corpus Pastorale* (s. 95-130). Biorąc pod uwagę całe opracowanie, rozdział drugi jest jego najmniejszą częścią, jednakże bardzo dobrze usystematyzowaną. Omawiając kompozycję Listów, profesor Marcheselli-Casale stawia w pierw pytanie o ich retorykę. Po krótkim wprowadzeniu (s. 97-99) dokonuje szczegółowej analizy retorycznej Listów (s. 99-108) i przeprowadza ją w sposób czytelny, umożliwiający (także wizualne) właściwe zapoznanie się z badanym

zagadnieniem. Podobnie została przedstawiona struktura tych pism (s. 108-116). Po kwestiach dotyczących retoryki i struktury omówiono główne tematy *Corpus Pastorale* – na przykład: Pismo Święte, Pascha, chrzest, zdrowa nauka (s. 116-129). Rozdział ten kończy się zasygnalizowaniem specyfiki Listów (s. 129), *hapax legomenon* występujących w 2 Tm 2,8; 2,18 oraz krótkim podsumowaniem, w którym profesor Marcheselli-Casale podkreśla harmonię tych pism (s. 129-130). Lektura drugiej części owocuje jasnym rozeznanie kluczowych zagadnień związanych z budową oraz treścią *Corpus Pastorale*. Wyczuwa się w tym rozdziale troskę wykładowcy, aby czytelnik (słuchacz) mógł jak najlepiej ukształtować w sobie ogólny pogląd o Listach Pasterskich. Pewne zdziwienie budzą jednak trzy ostateczne punkty (4, 5 i 6), które praktycznie mieszczą się na jednej stronie. W porównaniu z formą i treścią poprzednich zagadnień lepiej ich było nie zamieszczać w publikacji albo bardziej je rozwinąć, co z pewnością okazałoby się korzystniejsze.

Najobszerniejszą, a zarazem najbardziej istotną częścią książki jest ostatni jej rozdział, poświęcony przesłaniu Listów Pasterskich (s. 131-345). Punktem wyjściowym dla jego powstania było wcześniejsze, autorskie zarysowanie tego tematu w komentarzu do Listów Pasterskich (zob. *Le Lettere Pastoralì. Le due Lettere a Timoteo...*, s. 54-71). Lektura obydwu tekstów pozwala wszak stwierdzić, że nie jest to tylko poszerzenie już opracowanego zagadnienia, ale ponowne i gruntowne przeanalizowanie wybranych tekstów biblijnych. Studium tej części rozpoczyna się od „klasyycznego” zagadnienia w *Corpus Pastorale*, jakim jest relacja pomiędzy instytucją a charyzmatem w Kościele (s. 133-138). Autor wskazuje na charyzmatyczność Kościoła, która realizuje się w konkretnej rzeczywistości. Urząd (instytucja) – jak przedstawia to profesor – nie jest tylko owocem refleksji teologicznej, ale rezultatem rozwoju historii Kościoła. Od Listów Pasterskich wyłania się wizja Kościoła, w którym powstają określone urzędy, a odpowiedzialność i roztropność nakazują właściwy wybór kandydatów do ich objęcia (s. 135).

Cesare Marcheselli-Casale, wyjaśniając przesłanie Listów Pasterskich, porównuje cały *Corpus Paulinum* do trzech etapów budowy domu: przygotowanie fundamentu – to listy Świętego Pawła; czas jego budowy – to List do Kolosan oraz List do Efezjan; ochrona wybudowanego już domu – to Listy Pasterskie (s. 137). Na kolejnych stronicach publikacji autor dokonuje analizy samoświadomości wczesnego Kościoła, która wyraża się między innymi w jego liturgii (s. 172-215), by dalej ponownie powrócić do kwestii urzędów w Kościele. Przeprowadza studium osoby i funkcji biskupa oraz prezbitera, w którym stwierdza (zasadniczo wbrew powszechnie cieszącej się uznaniem opinii), że są to dwa różne urzędy (s. 215-225; 270-271). Przedstawia również urząd diakona oraz trudność interpretacyjną kobiet (diakonis?) z 1 Tm 3,11 (s. 225-236). Dokonując analizy przesłania Listów Pasterskich, profesor Marcheselli-Casale przeprowadza także studium „depozytu [wiary]” (1 Tm 6,20; 2 Tm 1,12.14) (s. 239-244) oraz tych, którzy błędnie go interpretują (s. 244-266). Następnie, po krótkim omówieniu fragmentów hymnicznych znajdujących się w *Corpus Pastorale* (s. 261-269), porusza kwestię etyczną dotyczącą poszczególnych grup społecznych (biskupi, prezbiterzy, diakoni, rodziny, wdowy) (s. 269-282). Choć nie jest to dział obszerny, to jednak przejrzyście zostały opracowane w nim poszczególne grupy.

Ostatnie tematy książki dotyczą między innymi wybranych poleceń, które zostały skierowane do Tymoteusza i Tytusa (s. 282-292), oraz katalogów wad i cnót (s. 293-303). Podsumowaniem, a zarazem specyficzną formą streszczenia całej monografii jest paragraf 11 (s. 303-337); autor ponownie spojrzął w nim na swoje dotychczasowe badania, proponując czytelnikowi intensywną refleksję nad poruszonymi zagadnieniami. Nie streszcza ich wszelako, ale ukazuje w kontekście teraźniejszości i przyszłości (zwłaszcza s. 334-337).

Monografia profesora Marcheselli-Casale jest dobrze przygotowanym poszerzeniem jego komentarza do Listów Pasterskich. Została napisana językiem komunikatywnym, który umożliwi – również osobom nieposiadającym przygotowania biblijnego – głębsze zapoznanie się z historią, kompozycją, a przede wszystkim z przesłaniem tych Listów. Część trzecią książki można określić jako najważniejszą w całej pracy, przekształcającą historyczno-redakcyjną tematykę dwóch pierwszych części w gruntownie opracowane teologiczne tych pism, służące pomocą w naukowych badaniach, jak i w osobistej lekturze *Corpus Pastorale*. Dodatkowo, dla bardziej zainteresowanych profesor omawia najnowszą, wielojęzyczną literaturę przedmiotu (s. 337-343). Warto też wspomnieć, że wśród cytowanych prac wykorzystano także polskie badania (W. Rakocy). Sama książka została wydana w estetycznej i symbolicznej oprawie, nawiązującej do apostoła Pawła, adresatów Listów oraz do 1 Tm 3,15 („...byś wiedział, jak należy postępować w domu Bożym, który jest Kościołem Boga żywego, filarem i podporą prawdy”).

Ks. Janusz Wilk

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 47,1 (2014), s. 207-213

Piotr Łabuda, *Eliasz w chrystologii Łukasza*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2012, 558 s.

Książka jest rozprawą habilitacyjną przedstawioną w przewodzie zakończonym nadaniem stopnia doktora habilitowanego nauk teologicznych w zakresie biblistyki przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie w dniu 25 czerwca 2012 roku. Monografia posiada pięć rozdziałów z podsumowaniami. Jej główną część poprzedza wykaz skrótów i wprowadzenie, zaś zamykają zakończenie oraz obcojęzyczne streszczenia (w językach angielskim, francuskim i włoskim) z następującą po nich bibliografią. Bibliografię podzielono na cztery kategorie: źródła; komentarze; monografie i opracowania; pomoce. W kategorii źródeł pierwszą część, a mianowicie źródła biblijne podzielono na teksty biblijne w oryginale oraz te w tłumaczeniach. To rozróżnienie niedokładnie odpowiada zawartości tych dwóch zbiorów. Wydania Septuaginty i Targumu według edycji Sperbera zaliczono do tekstów biblijnych w oryginale, a nie do tłumaczeń Biblii. Źródła pozabiblijne obejmują: targumy (bez wzmiankowanego powyżej Sperbera); teksty z Qumran; apokryfy; dokumenty Kościoła oraz inne. W kategorii pomocy wydrebniono na końcu wykazu moduły na CD-ROM z aparatem krytycznym, konkordancjami i synopsami. Ten rozbudowany podział nie zawsze pomaga czytelnikowi, kiedy w różnych częściach bibliografii musi on szukać rozwinięć skrótowych opisów bibliograficznych występujących w przypisach. Autor rozprawy przy ustalaniu kolejności alfabetycznej uwzględnił rodzajniki występujące na początku tytułów pozycji obcojęzycznych. Przyjęte powszechnie systemy katalogowania pomijają rodzajniki przy ustalaniu tej kolejności. W niektórych przypadkach (na przykład dzieł Józefa Flawiusza) trudno rozpoznać kryteria stosowane w innych częściach bibliografii. Praca oparta na metodzie historyczno-krytycznej mogłaby być wyposażona w indeks miejsc z cytowanej literatury biblijnej i pozabiblijnej. Najbardziej jednak brakuje indeksu osobowego. Taki wykaz ułatwiałby dotarcie do prowadzonych w różnych miejscach rozprawy dyskusji z danymi autorami.